

վիշեր և առանց քսակ քակելու որ և իցէ տեղ կրնար ընդունուիլ :

Ան միջոցին խառնալայէն ձինեւոս եւ կաւ անգործացի երիտասարդ պարոն մը որ հօրեղբօրը մահուամբ մեծ հարքս տուածան ժառանգ և տէր եղած էր : Ան առեկները, (ասկէ դար մը առաջ ըսել է) պէտք էր որ մարդիկ այնպիսի դիւրութեամբ և յաճախութեամբ ճամբորդութիւն չընէին ինչպէս որ մեր օրերը . զարմանք չէ ուրեմն որ դեռ նոր հարստացած երիտասարդ լուտը ձինեւոս հասնելուն պէս կ'իմանայ որ այն քաղքին մէջ հայրենակիցներէն մէկը կար իրեն պէս ճամբորդ, որ և արուեստագէտ էր և բանաստեղծ, բայց ստրկի կողմանէ խիստ չքաւոր :

— Ոհ, ըսաւ միւրոտը, շատ աղէկ հանդիպեցաւ . ընկերով մը կարօտ էի եւրոպայի չըջնա լմնցընելու համար . այս երիտասարդը պիտի ըլլայ ինծի հարկաւոր եղած անձը . գնացէք զինքը աղաչելու որ գայ հետս տեսնուի :

Օլիվիէ մէկէն վազեց լուտին տունը . ներկայացաւ իրեն իր ընտանեաց կօյրամիք անունովը և ընդունուեցաւ իբրեւ ընկեր :

Գ

Ան երիտասարդը որուն առաջին ճամբորդութիւններն ահա պատմեցինք, և որուն ուղեկից պիտի չըլլանք այս նոր ընթացիցը մէջ՝ որ հետաքրքրութիւն չարժելու շատ բան մը չունին, էր իրաւցընէ նոյն ինքն ՕԼԻՎԻԵ ԿՕԼՏՍՄԻԹ վիպասան, բանաստեղծ, պատմագիր, բարոյախօս, թատերագիր, միով բանիւ անարժաթ գրիչ այնչափ աղուոր գործքերու, ինչպէս են Լքեալ գիւղը (Deserted Village), Ուղևորն (the Traveller), Համառօտութիւնն հռովմեական պատմութեան, Դոնի Հրնքիւնայ կատակերգութիւնը, և վերջապէս իր բուն գլուխ գործոցը որով շատերը սորվեր են անգլիերէն լեզուն, Ուէյքֆիլ տի փոխերէցը (the Vicar of Wa-

kefield) Կ'ըսեմ, այն սիրելի գիրքը՝ որուն անձինքը ընթերցողին բարեկամներու պէս են, մանաւանդ Բոքմօզ տգթութեամբ որ այնպէս մէկ հատիկ է յիւրում սեռի, այնպէս զուարթ, այնպէս գոյտը, այնպէս թշուառ, սիրող իր կրնկանը որուն համեմատը չկայ բանդակ և քաղցրաւենի շինելու մէջ, սիրող իր Օլիվիա և Մոլիա աղջիկներուն՝ որ իրեն մեծ մոմտութիւն պատճառ են, սիրող իր չորս տղոցը, և անգլիական քահանայից պէս դարմանելով ներութեամբ իր բազմաթիւ ընտանիքը . համառօտ գուրցեմ, վիպասանութիւն մը որ աշխուժութեամբ, ճշմարտութեամբ, բանաստեղծութեամբ և շնորհքով լեցուն նըկարագիր մըն է առտնին կենաց :

Քրիստոնեւորեան սկիզբը և հարաճումը ի ճարտուն .

Երեսունուհինգ տարուան ազնուական և միանգամայն հարուստ ճարտնացի մը՝ որ պատճառ եղաւ Բորդուգալացոյ ճարտնի մէջ հաստատուելուն, հետեւեալ կերպով մտուց նաւ քրիստոնէութիւնը նոյն երկրին մէջ : Օր մը ասիկայ մարդ մը սպաննելով և վախնալով որ ըրած յանցանքը կը յայտնուի, Բորդուգալացոյ նաւ մը տաւ ու շիտակ Հնդկաստան գնաց, և իր երկու ծառաներովը կօյի մէջ մը կըրտուելով, նորէն ճարտն՝ իր հայրենիքը դարձաւ, երեք Յիսուսեան կրօնաւոր հետը առած՝ որոնց մէջ էր նաև Հայրն Փրանկիսկոս ֆաւերեան, զոր եկեղեցին սրբացուցեր է : Վերոյիշեալ ճարտնացին համոզեց կրօնաւորները որ կօյի ատենին իշխաններուն հասկցընեն՝ թէ շատ դիւրաւ կրնան վաճառականութիւնը ծաղկեցընել ճարտնի մէջ, և անով քրիստոնէութիւնն ալ հաստատել հոն . այս առաջարկութեան 'ի գործ դրուելուն մեծ ակնկալութիւն ունէր, որովհետեւ ան միջոցին արդէն իսկ



ամեն վաճառականաց բայց էր ճարտն, և բոլոր օտար կրօնքները կ'ընդունուէին հոն: Բայց 'ի վերայ այս ամենայն ա- կընկալութեանը որով ճարտնացիք կը յուսացնէին զԲորգոլապցիս, Գէօնֆէր կը հաստատէ թէ՛ հայրն ֆաւաւերեան և իր ընկերները առջի բերան մեծ ար- դիւնք մը չկրցան ընել, որովհետեւ տէ- րութեան լեզուն չգիտնալով, հարկ կ'ըլլար իրենց քարոզները ուրիշներու ձեռքով ճարտնացւոց լեզուովը թարգ- մանել տալ, որուն մէջ մեծամեծ սխալ- ներ անպակաս էին, ու ետքը իրենք ալ թուղթի վրայէն կարդալով ժողովրդեան կը քարոզէին: Բայց այս կերպ քարո- զելը, գէշ արտաբերութեամբ մը միա- ցեալ, ուրիշ բան չէր ընել բայց եթէ ժողովրդեան ծիծաղը կը շարժէր, որով և ըրած օգուտը շատ քիչ էր: Վերջա- պէս Փրանկիսկոս ֆաւաւերեան այնչափ տգիտացաւ ճարտնացւոց անկրթու- թեանը վրայ՝ որ միտքը դրաւ թողու- ան երկիրը և Հնդկաստան երթալ՝ ուր մեծագոյն օգուտ մը կը յուսար ընելու:

Հօրն Շարլըվուայի ըսածին նայելով, Ս. Փրանկիսկոս ֆաւաւերեան երկու տա- րիի չափ միայն կեցաւ ճաբոն ուր մը- տաւ 1549ին օգոստոսի, և 1551ին նո- յեմբեր ամսոյն մէջ ելաւ անկէ, այն դիտմամբ որ ալ մէյմըն ալ հոն չդառ- նայ:

Այն սերմունքները զոր ինքը իր եր- կու ընկերներովը՝ օգնականութեամբ ճարտնացւոյն որ կ'առաջնորդէր իրենց՝ ցանեցին հոն, յաջորդ տարին հարիւ- րապատիկ պտղաբերեցաւ, և երեսուն տարուան մէջ ճաբոնի եկեղեցին շատ նորահաւատներ ունեցաւ, որոնց մէջ նաեւ տէրութեան իշխաններէն շատերը կային: Ժողովուրդը մասնաւորապէս աւետարանին խրատներէն զգացուած, մեծ եռանդեամբ մը ընդունեցան այս նոր հաւատքը, ուստի հաւատացեալք օրէ օր կը շատնային, մասնաւոր Սէ- դօֆ կղզիին մէջ, ուր ամենէն առաջ ֆրիստոսի աւետարանը քարոզուեցաւ: Պունկոյի, Արիմայի և Օմուրայի իշխան- ները, որոնք մեծամեծ երկիրներու կ'իշ-

խէին՝ իրենք ալ ընդունեցան ֆրիստո- նէութիւնը, և 1582ին Գրիգոր ԺԳ. պա- պին դեսպան ալ խրկեցին հօրն Վայէ- նիանի առաջնորդութեամբը: Այս հրեշ- տակութիւնը չորս ճաբոնացի պարոննե- րով ձևացած էր, զորոնք Հայրն Վայէ- նիանի՝ Բորգոլապցի, Սպանիոյ և Իտա- լիոյ երեւելի քաղաքները փառաւորու- թեամբ մը կը պտրտցընէր, որով և մե- ծամեծ պատիւներ ընդունեցան ամե- նէն: Պունկոյի, Արիմայի և Օմուրայի իշխաններուն համար, ոչ միայն իրենց հպատակացը՝ այլ նաեւ մերձակայ և հե- ուաւոր ազգաց մէջ տարածուեցաւ: Քիչ ատենէն ետքը այս քարոզիչները Նի- բոնի մեծ կղզին կանչուեցան, որոնք ուղ- ղափառ հաւատքը մինչև Էտոյ և Միա- դոյ տարածեցին, որոնք տէրութեան եր- կու երեւելի քաղաքներն են: Նօպունան- կա անունով քսանըօթներորդ սպարա- պետը, որ այնք ատենը տէրութիւնը քաջութեամբ կը կառավարէր, յայտ- նապէս քարոզիչները վը պաշտպանէր, չէ թէ իրենց կրօնքը սիրելով, այլ պարզ իրենց քրմերուն դէմ ունեցած ատե- լութեանը համար, որոնք շատ անգամ իրեն չէին հնազանդեր:

Յիսուսեանք ուրիշ զօրաւոր պաշտ- պան մըն ալ ունէին Միազոյի փոխար- քային մարդկանցը մէջ, որով կը կար- ծէին թէ քիչ ատենուան մէջ ուղ- ղափառ հաւատքը բոլոր ճաբոնի մէջ պիտի տարածուի: Բայց ափսոս որ ան- ակնկալ դիպուած մը այս իրենց յոյսը պարապը հանեց. վասն զի Նօպունան- կայի աղէտալի մահուրնէն ետքը, Դէգօ- Սամա անունով մէկը թագաւորելով. չէ թէ միայն ուղղափառ հաւատոյն յա- ութադիմութեանը դէմ կեցաւ, այլ նաեւ տէրութենէն բոլորովին ջնջելու կը ջա- նար զայն. որովհետեւ ինքը 'ի մանկու- թենէ կռապաշտութեան մէջ մեծցած ըլլալով՝ քրիստոնէութիւնը իր տէրու- թեանը մէջ եղած ուրիշ ամեն կրօնք- ներէն աւելի կ'արհամարհէր, և այս պատճառաւ քիչ ատենէն չիթութիւ- նը սկսաւ իր տէրութեանը մէջ, որուն մի միայն պատճառը ինքն եղաւ: Ի սկը-



րան անդ քրիստոնեաները խաբելու համար, կեղծաւորութեամբ քանի մը առանձնաշնորհութիւններ ըրաւ անոնց, բայց թիչ ատենէն իրեն սրտին չարութիւնը դուրս ելաւ վասն զի 1586<sup>ն</sup> հրովարտակ մը հանեց որուն մէջ խըստիւ կ'արգիլէր ամենուն՝ եւ առաւել ճարտնացւոյ, մահուան դատապարտելով ով որ Թեանց վարդապետութիւնը ընդունելու ըլլայ: Հրովարտակը հրատարակելէն ետքը նոյն տարին հալածանքը սկսաւ եւ շատ ճարտնացիք խաչուեցան, կայսեր խօսքին չհնազանդելուն համար: Քրիստոնեայք այս առաջին հալածմանը քաջութեամբ դէմ կեցան, որով եւ տէրութիւնը աւելի եւս զայրացաւ իրենց դէմ, եւ 1590 տարւոյն մէջ միայն քսան հազար հոգիէն աւելի նահատակուեցան: Այս առաջին հալածանքը տեւեց գրեթէ անընդհատ մինչեւ Դէգո-Սամայի մահը, այսինքն մինչեւ 1598:

Քաղաքական առանձին դէպքեր՝ որոնք ստիպեցին քրիստոնեաները ջնջելու, պատճառ եղան նաեւ իրենց յատուկ կործանմանը՝ իշխանաց անխոհեմ առաջնորդութեամբ, եւ մասնաւորապէս չար նախանձոյն համար. վասն զի իշխանութեան եւ փառասիրութեան այն ոգին որ սկսաւ տիրել կառավարչաց սրտին մէջ, չէ թէ միայն տէրութեան նախնի կրօնքը սկսաւ արհամարհել, այլ նաեւ անոր պաշտօնեաները եւ վերակացուները, որով եւ կուռքերը կը խորտակէր ու տաճարները հիմնայատակ կը կործանէր: Միւս կողմանէ Բորդուգայցի վաճառականներն ալ տէրութիւնը կը նեղէին, եւ նոյն իսկ նորագարձ քրիստոնեայները սկսան անիրաւ բաներ ընել. մոռնալով իրենց նոր ստրուած վարդապետութիւնը եւ առաքինական բարեգործութիւնները, որոնք ուղղափառ կրօնքին մի միայն հիմունքներն են: իսկ քարոզիչները շատ հեռացան իրենց նախնեաց պարզութենէն եւ կրօնաւորական պարկեշտութենէն: իրենց պատիւ չէին սեպեր ոտքով քալել, եւ մեծապէս կը տհաճէին թէ որ իրենց

մեծամեծ պատիւներ չընէին: Ոչ միայն տէրութեան առաջին կարգի մեծամեծաց հաւասարիւ կ'ուզէին, այլ մոլորեանին դրած էին որ իրենց անոնցմէ աւելի պատիւ եւ յարգ պէտք էին տալու: Օր մը, կ'ըսէ Գէօնֆէր, Բորդուգայցի եպիսկոպոս մը, Ետոյի մեծ ճամբուն վրայ տէրութեան խորհրդականներէն մէկուն հանդիպելով, որ Գուպայի պալատը կ'երթար, չուզեց կեցընել կառքը եւ վար իջնալով իր յարգութիւնը ընել խորհրդականին, երկրին սովորութեանը համեմատ, այլ ընդ հակառակն արհամարհոտ կերպով մը իր ծառայիցը հրաման տուաւ որ քովէն անցնելով առաջ երթան: Այս ամբարտաւան եւ անխոհեմ կերպը՝ այնպիսի ատեն՝ որ արդէն իսկ Բորդուգայցիք իրենց պատիւը կորսնցուցեր էին, յայտնի է որ ֆրասակար կրնար ըլլալ ընողին, եւ առաւել որ ան միջոցին ատելութիւնը սաստիկ էր եկեղեցականաց դէմ, ուստի այս խորհրդականը իրեն նախատինք սեպելով եպիսկոպոսին ըրածը, այնպէս թշնամացաւ հետը՝ որ ցմահ երեսը տեսնել չէր ուզեր. եւ վրէժը հանելու համար՝ գնաց կայսեր գանգատելու քրիստոնէից համարձակութեանը համար, որով անոնց դէմ ատելութիւնը աւելի եւս սաստկացաւ: Քիչ ատենէն ետքը, Փրանկիսկեան կրօնաւորներէն ոմանք՝ իրենց անխոհեմութեամբ քրիստոնէութեան ջնջուելուն գրեթէ բոլորովին պատճառ եղան: Ասոնք Սպանիոյ տէրութեան ձեռքովը ճարտնի երկիրը իբր դեսպան խրկուելով, Միագոյի փողոցներուն մէջ հրապարակաւ սկըսան քարոզել քրիստոնէական հաւատքը, եւ որ մեծն է առանց հրամանի կայսեր՝ եկեղեցի մ'ալ չինեցին, ամենակին հակառակ ճարտնացւոյ օրինացը եւ ընդդէմ Երեսնեան կրօնաւորաց անոնց տուած խորհրդոյն: Այսպիսի յայտնի անարգանք եւ արհամարհութիւն մը ընդդէմ օրինաց տէրութեան, ուր ամենաթեթեւ անհնազանդութեան պատիժն ալ մահ էր՝ առհասարակ մեծամեծաց եւ փոքունց, կայսեր ատելութիւնը ա-



ւելի ևս զայրացուց ընդդէմ՝ քրիստոնէից:

Դէգօ—Սամայի մեռնելէն ետքը իրեն յաջորդեց Խեյաս անուանով մէկը՝ որ իր նախորդին անգթութիւնները նոյնպէս շարունակեց: Ասիկայ կայսր ըլլալուն պէս՝ երկու խիստ հրովարտակ հանեց մէյմը 1614ին, և մէյմնալ 1615. առաջինով կ'իմացներ թէ քրիստոնէից բոլոր եկեղեցիները պիտի կործանուին. իսկ երկրորդ հրովարտակովը թէ բոլոր եւրոպացի քարոզիչները Նանկասաքի քաղաքը պէտք է քաշուին, մահուան պատիժ սպառնալով ով որ անկէ ետ դառնալով տէրութեան մէջ մտնելու ըլլայ և թէ ամեն ճարճացի որ քրիստոնէութիւնը չուրանայ՝ ողջ ողջ պիտի այրուի: Նոյնպէս նաև ով որ քրիստոնէից վարդապետ մը տունը պահելու ըլլար՝ իրեն պատիժը մահ էր ընտանեօքը հանդերձ:

Խեյասին որդին Ֆիտէ—Դաստա յաջորդեց իր հօրը 1616ին, որ իր հօրը պէս քրիստոնէից հետ խստութեամբ վարուեցաւ. բայց հալածանքը ալ աւելի սաստկացաւ Դգսոյ—Կուն—Սամային ատենը որ 1622ին թագաւորեց Ֆիտէ—Դաստին տեղը: Այս անգուրթ և վայրագ մարդը՝ անհաշտ ատելութեամբ բռնկած ըլլալով քրիստոնէից դէմ, այն պիտի դառն և սոսկալի տանջանքներ մտածեց անոնց դէմ, որ լսելն անդամ սոսկում կը բերէ մարդուս:

Ջարս և զկանայս հրաման կու տար մերկացնել հրապարակներուն մէջ, և ամենուն դիմաց չարչարելէն ետքը գրլուխին կը կտրէին: Շատերն ալ գրլուխի վար խաչ կը հանէին, և այնպէս քանի մը օր անգուրթ կերպով տանջելէն ետքը կը սպաննէին: Զմանս ապակա նեալ նիւթերով և իծերով լի՝ փոսերուն մէջ կը ձգէին, կամ կը կախէին ոտքերնէն մի և նոյն փոսերուն վրայ, ու ձեռքերնին ետքը կապած՝ անգուրթ կերպով կը ծեծէին որոց ամենայն համբերութիւնը կը տանէին քրիստոնեայք: այս տանջանքը երբեմն մինչև ինը կամ տասը օր միակերպ կը տևէր: Շատերն

ալ Ուկէն լեռան բորբոքեալ ջրերուն, և կամ մօտակայ խորխորատի մը մէջ կը նետէին, որոնք լի էին ծծմբային նիւթերով. ետքը կը հանէին անկէց որպէս զի ուրանան իրենց հաւատքը, ու թէ որ հաստատուն կենային իրենց քրիստոնէութեանը վրայ, նոյն անգնդին մէջ կը նետէին զանոնք: Շատ անգամ այս տեսակ տանջանքն ալ մինչև 15 օր կը տևէր:

Ամենայն հասակի քրիստոնեայք, զանազան կարգի կրօնաւորաց քարոզիչք, երիտասարդ աղջկանք, և նոյն իսկ պզտի տղաքները այս տանջանաց մեծ քաջութեամբ կը համբերէին. բայց իրենց այս արիւթիւնը չունեցաւ այն պտղաբեր արդիւնքը՝ ինչ որ կը յուսային, և թափած արիւննին՝ քրիստոնէութեան սերմն չկրցաւ ըլլալ ապագայից համար: Այս աղէտալի հալածումը փճացուց քիչ ատենուան մէջ հարիւր տարուան մը պտուղը, որով քրիստոնէութիւնը գրեթէ բոլորովին մարեցաւ ճարճնի մէջ իր նահատակացը ցաւալի մահուամբը:

## ՊԵՏԷՎԻՔ

(Բազմավէպ էջ 217.)

Թափառական, ինքնագլուխ և բոս հաճոյս կեանքը՝ գրեթէ ամենայն ազգաց քաղաքավարութեան սկիզբն է, և չէ զարմանք. բայց երևակայել ազգ մը դեռ ևս ՚ի տղայութեան՝ քաղաքակրթութեան պահանջած գեղեցիկ հանգամանաց մէջ, գոցէ ոչ միայն հաւատալի չերևայ, այլ և անհեթեթ կարծիք: Սակայն աւելի մեծ զարմանք է տեսնալ դարերէ ետքը ազգ մը և ժողովուրդ մը իր առաջին անհարթ և անտաշ նկարագրական պատկերին մէջ և ոչ գիծ մը փոփոխութեամբ, անիմաստ ազատասիրութեան մը մէջ մնալով և պարծելով, որ տաճիչ է ապականու-